

Julita Woźniak*, Monika Kopytowska*

JAK POLAK WIDZI INNEGO? WPŁYW MOWY NIENAWIŚCI SKIEROWANEJ DO OSÓB ODMIENNYCH KULTUROWO NA SPOŁECZNĄ PERCEPCJĘ INNYCH¹

Wprowadzenie

Zawieruchy wojenne, przymusowe przesiedlenia i nagonki etniczne sprawiły, że na tle innych krajów europejskich Polska jest obecnie krajem względnie jednolitym narodowościowo i kulturowo, jak również jednym z krajów o najmniejszej liczbie cudzoziemców (NSP 2011). Polacy, zwłaszcza młodzi, nie mają bezpośredniego doświadczenia długotrwałego procesu integrowania się przedstawicieli różnych kultur w efektywną strukturę społeczną, a swoją wiedzę na temat osób odmiennych kulturowo opierają nierzadko na uprzedzeniach i stereotypach utrwalonych w świadomości społecznej. Taka sytuacja w połączeniu z brakiem systemowej edukacji międzykulturowej powoduje, iż od kilku lat nasilają się postawy ksenofobiczne, a także lawinowo wzrasta liczba aktów agresji werbalnej i niewerbalnej skierowanych do przedstawicieli różnych grup mniejszościowych mieszkających w Polsce². Problem ten dotyczy zarówno mniejszości narodowych

* Julita Woźniak — dr, Monika Kopytowska — dr, Zakład Pragmatyki Językowej, Instytut Anglistyki, Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź.

¹ W artykule wykorzystane zostały wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu C.O.N.T.A.C.T. (*Creating an On-line Network, monitoring Team and phone App to Counter hate crime Tactics* — JUST/2014/RRAC/AG/HATE/6706) współrealizowanego przez uniwersytety i organizacje pozarządowe z dziesięciu krajów Unii Europejskiej, w tym Uniwersytet Łódzki. Celem projektu jest m.in. zbadanie i opisanie językowego procesu tworzenia wizerunku „Innego” w Internecie na podstawie analizy mowy nienawiści skierowanej do różnych grup mniejszościowych przebywających w Polsce, a także stworzenie strony internetowej i specjalnej aplikacji mobilnej, za pomocą których możliwe będzie zgłaszanie przypadków mowy nienawiści oraz przestępstw motywowanych nienawiścią (więcej informacji znajduje się na oficjalnej stronie projektu: www.reportinghate.eu).

² W artykule koncentrujemy się tylko na problemie mowy nienawiści, której adresem są mniejszości narodowe i etniczne. Na temat uprzedzeń i agresji słownej skiero-

lub etnicznych, których obecność w naszym kraju jest uwarunkowana historycznie, jak i grup napływowych — już przebywających w Polsce lub spodziewanych — których pojawienie się jest skutkiem intensywnych ruchów migracyjnych obserwowanych w ostatnim czasie.

Sz szczególnie wygodnym forum dla wyrażania agresji słownej, w tym mowy nienawiści, stał się Internet ze względu na jego anonimową formułę, interaktywność i ogromny zasięg. Przestrzeń wirtualna umożliwia tworzenie się wspólnot, których członków jednoczy lęk przed innością kulturową i brak kompetencji komunikacyjnych, umożliwiających nawiązanie satysfakcjonującego kontaktu z Innymi³. Język jest aktywnym czynnikiem kształtowania rzeczywistości, dlatego sposób w jaki społeczeństwo mówi o Innych, ma zasadniczy wpływ na jakość relacji między większością a mniejszością/mniejszościami. Celem niniejszego artykułu jest zarysowanie skali problemu mowy nienawiści skierowanej do osób odmiennych kulturowo mieszkających w Polsce i próba przeanalizowania potencjalnego wpływu tego zjawiska na społeczną percepcję Innych. Szukając przyczyn mowy nienawiści odwołujemy się do koncepcji socjologicznych doty-

wanej do mniejszości seksualnych piszą m.in.: T.D. Nelson, *Psychologia uprzedzeń*, przeł. A. Nowak, Gdańsk 2003; P. Górską, M. Mikołajczak, *Postawy wobec osób homoseksualnych*, Centrum Badań nad Uprzedzeniami [online] 2014, dostępny w Internecie: www.cbu.psychologia.pl/uploads/f_winiewski/PPS2%20raporty/Postawy%20wobec%20os%C3%B3b%20homoseksualnych%20PG%20MM%20ST%20poprawiony.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016]; D. Majka-Rostek, *Mniejszość kulturowa w warunkach pluralizacji. Socjologiczna analiza homoseksualistów polskich*, Wrocław 2002; D. Majka-Rostek, *Komunikacja wewnątrz kulturowa a procesy społecznej pluralizacji*, w: *Komunikacja społeczna a wyzwania współczesności*, pod red. D. Majki-Rostek, Warszawa 2010; A. Stefaniak, M. Witkowska, *Społeczne kontakty Polaków, czyli czy znamy ludzi innych niż my sami i czy chcemy ich poznawać?*, w: *Uprzedzenia w Polsce*, pod red. A. Stefaniak, M. Bilewicz i M. Winiewskiego, Warszawa 2015.

³ Wielu autorów podkreśla, iż pojęcia „Inny”, „Obcy” i „Drugi”, używane w naukach społecznych i humanistycznych na określenie osoby odmiennej kulturowo, nie są terminami precyzyjnymi. Według Urszuli Kusio, „Terminy Inny, Obcy, Drugi [...] nie są synonimami, pewne intuicje, ale też znajdujące swoje odzwierciedlenie w literaturze informacje o konotacjach tych pojęć potwierdzają, że najbardziej obciążony aksjologicznie jest termin Obcy. Zawiera on w sobie i wrogość, i niechęć, i wykluczenie. [...] Inny jest konstruowany przez pryzmat różnic i może być członkiem wspólnoty, która inność diagnozuje. Inność bardziej niż obcość zapowiada ciekawość, chęć poznania, dątcia. Obcy zniechęca, Inny zaciekawia. Drugi natomiast jest najmniej obciążony wartościowaniem, pozostaje w pełni podmiotowy i oddzielny, w zasadzie stanowi gotowy konstrukt do osobowej relacji (U. Kusio, *Dialog w komunikacji międzykulturowej. Ideale a rzeczywistość*, Lublin 2011, s. 95). Dyskusję nad postrzeganiem „Innych” w Polsce podejmuje również Wojciech Chlebda (*Jak (w Polsce) zostać INNYM?* Referat wygłoszony na konferencji „OBCY, INNY w dyskursach publicznych”, Chełm, 5 września 2016).

czących relacji międzykulturowych w globalnej rzeczywistości oraz krótko omawiamy przedwojenną i współczesną strukturę narodowo-etniczną Polski. Próbujemy również wskazać potencjalne strategie stopniowego eliminowania mowy nienawiści z przestrzeni publicznej.

Większość vs. mniejszość w dobie globalizacji — relacje międzykulturowe z perspektywy socjologicznej

Szybkie i często zaskakujące zmiany społeczne, jakie niesie ze sobą globalizacja, powodują, że codzienne funkcjonowanie w społeczeństwie naznaczone jest przez rywalizację, niepewność jutra i ciągle napięcia w stosunkach międzyludzkich. Osoby, które nie potrafią odnaleźć się w takich realiach, wchodzą, jak pisze Stanisław Kowalik,

w stan szoku globalizacyjnego. Pod jego wpływem niektórzy ludzie mogą podejmować próby radzenia sobie z zaistniałą sytuacją poprzez realizowanie się niejako obok globalnego systemu (awersja systemowa). Pozostali, pozbawieni umiejętności zaradczych, mają do wyboru jedną z dwóch dróg. Jeśli napięcie wynikające z przeżywanego szoku nie ustępuje, stopniowo pojawia się u ludzi bezradność, nieczułość na problemy innych ludzi oraz smutek i żal. Jeśli jednak ludzie zaczynają opanowywać szok globalizacyjny, negatywne doświadczenia i związane z nim napięcia emocjonalne mogą przeradzać się w agresję wobec systemu. Mogą też pojawiać się ruchy nacjonalistyczne, tworzące własną kulturę, a szczególnie własny system ocen moralnych⁴.

Opisany powyżej dyskomfort psychiczny przybiera na sile w sytuacji, kiedy ludzie muszą skonfrontować swoją tożsamość z Innymi, wejść z nimi w jakies relacje społeczne i znaleźć swoje miejsce w wielokulturowej rzeczywistości. Literatura przedmiotu proponuje różne skale relacji międzykulturowych, które, według Mariana Golki, prowadzą się do wyróżnienia następujących typów relacji: „1) otwarty antagonizm; 2) pasywny antagonizm; 3) segregacja czy izola-

⁴ S. Kowalik, *Uśpione społeczeństwo. Szkice z psychologii globalizacji*, Warszawa 2015, s. 85. Problem wpływu globalizacji na jakość relacji społecznych porusza także Stanisław Gajda (2010). Podkreśla on, iż zalew informacji, jakiego współczesny człowiek doświadcza za sprawą nowych mediów, upośledza funkcje poznawcze takie jak myślenie, czy zdolność koncentracji: „«Przeładowany» mózg skraca obieg informacji w umyśle i przechodzi na awaryjny tryb pracy. Odłącza młodszy ewolucyjnie płat przedczołowy, który odpowiada za empatię, altruizm i tolerancję, dopuszczając do głosu starsze struktury mózgowie odpowiedzialne za bardziej pierwotne emocje i reakcje, w tym agresję. Nadmiar informacji uwstecznia nas jako ludzi, zaburza i degraduje sprawność językową” (*Ibidem*, s. 26).

cja jawna lub skrywana; 4) koegzystencja polegająca na wzajemnej akomodacji; 5) asymilacja połączona z pełną wzajemną adaptacją, akceptacją i amalgamacją (np. małżeństwa międzykulturowe) oraz współdziałaniem⁵. Powyższe przejawy stosunków społecznych mogą wykazywać wewnętrzne zróżnicowanie, tzn. może zachodzić asymilacja wśród elit obu grup, podczas gdy między warstwami niższymi utrzymuje się antagonizm lub konflikt. Możliwe są też stany pośrednie, np. integracja bez asymilacji, chwilowe antagonizmy mimo względnie trwałego stanu koegzystencji i akomodacji itp.⁶

Spośród wszystkich wymienionych form koegzystencji międzykulturowej, w świecie globalnej wielokulturowości zdecydowanie najczęściej obserwujemy antagonizm i segregację, które — w porę niepowstrzymane — prowadzą do konfliktów na tle narodowościowym/etnicznym. Arjun Appadurai tłumaczy ten stan kilkoma przyczynami, które mają ścisły związek ze zjawiskiem globalizacji: 1) wspomniany już wcześniej pewien rodzaj niepewności, spowodowany uczuciem braku oparcia w jakiejś wspólnotcie i braku dookreślonej tożsamości (co z kolei jest skutkiem m.in. powszechnej migracji); 2) zbyt wyraźny podział („rozdział”) na większości i mniejszości prowadzący do sytuacji, w której mniejszościom nie przyznaje się należnych im praw (w wyniku tego odczuwają one stan, który można określić jako „niezupełność” tożsamości); 3) ogromna skala nierówności gospodarczych, politycznych, społecznych i regionalnych, które dzielą świat na „szkieletowy” (są to nowoczesne państwa narodowe) i „komórkowy” (plemienny); 4) sprzyjające warunki do wywierania przemocy (np. dzięki światowym sieciom handlu bronią)⁷.

W swojej książce *Obcy u naszych drzwi* Zygmunt Bauman zwraca uwagę na rolę mediów w kształtowaniu reakcji społeczeństwa na tzw. „kryzys migracyjny” zwiastujący „upadek i zagładę sposobu życia, jaki znamy, практикуjemy, cenimy”⁸. Z jednej strony, jak zauważa, zarówno media tradycyjne, jak i społecznościowe, skutecznie podsycają „panikę moralną” z owym kryzysem związaną, z drugiej opinia publiczna na skutek tak a nie inaczej skonstruowanych doniesień medialnych „zbliża się do punktu zmęczenia ‘tragedią uchodźczą’”⁹.

Konkludując, intensywność przeżyć, w tym doświadczeń międzykulturowych, jaką zapewnia nam dzisiejszy zglobalizowany świat, w tym media, powoduje, że ludzie nieposiadający odpowiednich narzędzi do radzenia sobie z niepokojem i stresem zaczynają szukać winnych problemów społecznych, których

⁵ M. Golka, *Cywilizacja współczesna i globalne problemy*, Warszawa 2012, s. 286.

⁶ *Ibidem*.

⁷ A. Appadurai, *Strach przed mniejszościami. Esej o geografii gniewu*, przeł. M. Bucholc, Warszawa 2009, s. 12.

⁸ Z. Bauman, *Obcy u naszych drzwi*, Warszawa 2016, s. 7.

⁹ *Ibidem*, s. 8.

przyczyny są zwykle dużo bardziej złożone, niż wskazywałyby na to populistyczne uproszczenia. W ten sposób rodzi się wyobrażony Inny, który staje się celem ataku dla osób kierujących się frustracją i uprzedzeniami budowanymi na powierzchniowej wiedzy potocznej. Taka sytuacja, w połączeniu z nadmienionym już na wstępie brakiem tradycji pokojowego współbywania z grupami mniejszościowymi, stanowi podatny grunt dla pojawienia się mowy nienawiści.

Mowa nienawiści — jak zoperacjonalizować problem badawczy

Pojęcie „mowy nienawiści” (*hate speech*)¹⁰, która jako przestępstwo podlega karze na mocy odpowiednich przepisów prawnych¹¹, należy odróżnić od szerzej rozumianego pojęcia „języka wrogości”, wprowadzonego przez Marka Czyżewskiego (2010) na określenie agresywnych wypowiedzi służących poniżaniu, wyszydzaniu, czy dyskredytowaniu oponenta w debacie publicznej. Język wrogości kierowany jest najczęściej do konkretnych osób, które deklarują określone poglą-

¹⁰ Mowa nienawiści to skrajna forma tzw. hejtu (*hate* — nienawidzić). „Hejt” rozumiany jest jako używanie wyrazów powszechnie uważanych za obraźliwe w komentarzach odnoszących się do osób publicznie znanych (a w przypadku ludzi młodych — także do ich rówieśników) i dotyczy głównie Internetu. Praktyki takie mogą zostać ukarane tylko wtedy, gdy ofiara zgłosi do organów ścigania wniosek o wszczęcie postępowania karnego (jednak aby takie działania zakończyły się sukcesem, konieczne jest odnalezienie autora hejtu, co w praktyce jest niezmiernie trudne ze względu na łatwość ukrycia się w cyberprzestrzeni). Więcej na temat zjawiska hejtu piszą m.in. J. Włodarczyk, *Zagrożenia związane z korzystaniem z Internetu przez młodzież. Wyniki badania EU NET ADB*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2013, nr 12(1), [online], dostępny w Internecie w formie pdf [dostęp: 28 czerwca 2016]; J. Włodarczyk, *Mowa nienawiści w Internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2014, nr 13(2), [online], dostępny w Internecie w formie pdf [dostęp: 28 czerwca 2016]; E. Szymczak, *Hejting jako przykład współczesnego zagrożenia w przestrzeni społecznej*, „Studia Edukacyjne” 2015, nr 37, [online], dostępny w Internecie: www.repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/14438/1/SE_37_2015_Szymczak.pdf, [dostęp: 15 marca 2016]; M. Juza, *Hejterstwo w komunikacji internetowej: charakterystyka zjawiska, przyczyny i sposoby przeciwdziałania*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, nr 25, s. 27–50 [online], dostępny w Internecie: [hejterstwo_w_komunikacji_internetowej.pdf](http://www.hejterstwo_w_komunikacji_internetowej.pdf) [dostęp: 15 marca 2016].

¹¹ Por. X. Bukowska, *Wstęp*, w: „*To oni są wszystkimu winni...*” *Język wrogości w polskim dyskursie publicznym*, pod red. X. Bukowskiej i B. Markowskiej, Warszawa 2013; Paczesny J., *O niektórych problemach związanych z dyskursem antyrasistowskim. Na przykładzie sporu o oświadczenie sejmowe posła Górskiego*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” [online] 2011, t. 7, nr 3, dostępny w Internecie: http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume17/PSJ_7_3_Paczesny.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].

dy społeczne lub polityczne, podczas gdy mowa nienawiści zawiera negatywnie nacechowane wyrażenia odnoszące się do cech określających daną zbiorowość, zdeterminowanych biologicznie lub społecznie (jeśli odnosi się do jednostki, to zawsze jako przedstawiciela danej zbiorowości). Jak podkreślają Sergiusz Kowalski i Magdalena Tulli:

[...] mowa nienawiści adresowana jest do zbiorowości, a nie jednostek. Nawet jeśli uderza na pozór w konkretnego człowieka, czyni to, redukując go do roli typowego przedstawiciela grupy [...], odziera go z indywidualności. [...] Mowa nienawiści skierowana jest przeciwko zbiorowościom szczególnego rodzaju, takim, których się w zasadzie nie wybiera¹².

Badanie mowy nienawiści zawsze stanowi wyzwanie metodologiczne, gdyż ani międzynarodowe ani krajowe regulacje prawne dotyczące tego zjawiska nie zawierają opisów konkretnych środków językowych, które mogłyby umożliwić jednoznaczłą identyfikację aktu mowy nienawiści. Stworzenie takich uniwersalnych wytycznych jest niemożliwie ze względu na fakt, iż język dysponuje szerokim spektrum sposobów na wyrażenie rasistowskich, antysemitycznych czy ksenofobicznych uprzedzeń, których negatywny przekaz często jest niebezpośredni i staje się widoczny dopiero w określonym kontekście. Dlatego analizując narzędzia leksykalne, pragmatyczne i retoryczne, jak również schematy argumentacyjne służące mowie nienawiści, należy zawsze brać pod uwagę dany kontekst społeczno-polityczny i kulturowy.

Próbę operacjonalizacji mowy nienawiści jako problemu badawczego podejmowało wielu badaczy dyskursu, m.in. David Boromisza-Habashi, który określa mowę nienawiści jako wypowiedzi w sposób strategiczny i świadomy kierowane przeciw grupom ludzi i wzbudzające w nich lęk¹³. Boromisza-Habashi podkreśla tym samym, że aby dana wypowiedź mogła zostać uznana za mowę nienawiści, musi zostać sformułowana w sposób zamierzony i wykorzystywać określone strategie językowe. Ponadto, zwraca uwagę na szereg istotnych czynników, które należy wziąć pod uwagę przy klasyfikowaniu danej wypowiedzi jako mowy nienawiści. Są to:

- a) autor wypowiedzi (zwykle przedstawiciel partii politycznej);
- b) względny wpływ społeczny autora na grupę docelową (agresywny atak słowny ma miejsce w sferze publicznej i jest rozpowszechniany);
- c) różnorodność aktów komunikacyjnych, które mogą być zinterpretowane i zaklasyfikowane jako mowa nienawiści (zwykle są to wypowiedzi dyskryminacyjne związane ze światopoglądem antysemitycznym i rasistowskim oraz groźby);

¹² S. Kowalski, M. Tulli, *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa 2003, s. 21–22.

¹³ D. Boromisza-Habashi, *Speaking Hatefully*, Philadelphia 2013, s. 23.

- d) insynuacje i odniesienia do wydarzeń historycznych (zwykle przebieg tych wydarzeń jest opisywany w sposób stronniczy, potwierdzający poglądy autorów wypowiedzi szerzących nienawiść);
- e) istnienie prawnych i moralnych sankcji, którymi mogą być obciążeni autorzy tego typu wypowiedzi¹⁴.

Według Lecha Nijakowskiego, który także bada mowę nienawiści z perspektywy analizy dyskursu, zjawisko to polega „na przypisywaniu szczególnie negatywnych cech i/lub wzywaniu do dyskryminujących działań wymierzonych w pewną kategorię społeczną, przede wszystkim taką, do której przynależność jest postrzegana jako „naturalna” (przypisana), a nie z wyboru“. Ponadto, działanie to realizowane jest za pomocą mechanizmów dyskursywnych mających na celu wzbudzenie nienawiści do określonej grupy społecznej¹⁵. Nijakowski wyróżnia sześć wyznaczników dyskursywnych, jakie „mniej lub bardziej adekwatnie charakteryzują mowę nienawiści”:

- 1) nadmierne uogólnianie negatywnej cechy — mechanizm ten działa podobnie do stereotypu, a uogólniona cecha jest często nieprawdziwa lub nieadekwatna;
- 2) przypisanie szczególnie negatywnych cech — oznacza to przypisywaniem danej grupie cech o szczególnie dużym „ciężarze gatunkowym oskarżenia”, które mają w sposób nieodwracalny oczernić atakowaną grupę;
- 3) uwłaczająca leksyka, dehumanizacja — używanie analogii i metafor, które uruchamiają u odbiorców odpowiednie pola semantyczne (np. związane ze szkodnikami, które trzeba wyeliminować);
- 4) lekceważenie, podważanie rytuałów poważania — jest to zabieg dyskursywny polegający na protekcjonalnym traktowaniu rozmówcy, a nawet niedopuszczaniu go do głosu;
- 5) katalogi i zestawienia — tworzenie list osób, które należą do mniejszości o wrogich zamiarach wobec Polski (np. Żydów), aby łatwiej było zdemaskować te osoby w przestrzeni publicznej;
- 6) przedmiot nienawiści — jest to przedmiot krytyki, który wyróżnia mowę nienawiści z innych typów dyskursu (tzn. reprezentowanie zbiorowości, do której przynależność ma charakter przypisany)¹⁶.

Ze względu na fakt, iż w Unii Europejskiej nie obowiązują jednolite przepisy dotyczące mowy nienawiści, poszczególne państwa członkowskie wypracowały

¹⁴ *Ibidem*, s. 25.

¹⁵ L.M. Nijakowski, *Mowa nienawiści w świetle teorii dyskursu*, w: *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, pod red. A. Horolets, Toruń 2008, s. 132.

¹⁶ *Ibidem*, s. 117–127.

różne regulacje prawne służące sankcjonowaniu tego procederu¹⁷. Polskie zapisy prawne nie zawierają jako takiej definicji „mowy nienawiści”, można ją jednak zrekonstruować na podstawie przepisów penalizujących określone zachowania. Różne formy tego zjawiska opisywane są w sumie w kilkunastu artykułach kodeksu karnego, cywilnego i kodeksu pracy, przede wszystkim w artykule 257 KK¹⁸, zgodnie z którym: „Kto publicznie znieważa grupę ludności albo poszczególną osobę z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu jej bezwyznaniowości lub z takich powodów narusza nietykalność cielesną innej osoby, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech”¹⁹ (zapis ten umownie uznaje się za prawną definicję mowy nienawiści w polskim systemie prawnym). Zatem publiczne obrażanie kogokolwiek z powodu jego przynależności do danej rasy, grupy etnicznej, narodu czy grupy wyznaniowej (lub deklaracji, że jest ateistą) jest prawnie zabronione²⁰. Aby znaleźć bardziej konkretną definicję „mowy nienawiści” trzeba odwołać się do wytycznych Rady Europy, zgodnie z którymi: „mowa nienawiści obejmuje wszelkie formy wypowiedzi, które szerzą, propagują czy usprawiedliwiają nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm oraz inne formy nienawiści bazujące na nietolerancji m.in.: nietolerancję wyrażającą się w agresywnym nacjonalizmie i etnocentryzmie, dyskryminację i wrogość wobec mniejszości, imigrantów i ludzi o imigranckim pochodzeniu”²¹.

Zatem nie każda agresywna wypowiedź może zostać określona jako mowa nienawiści. Badacz analizujący dane praktyki dyskursywne musi — odwołując się przedstawionych wyżej definicji i wyznaczników dyskursywnych — odróżnić mowę nienawiści od sformułowań, które choć są obraźliwe i przekraczają granice dopuszczalnej kultury słowa, nie spełniają warunków zakwalifikowania ich do kategorii mowy nienawiści.

¹⁷ Decyzja ramowa Rady UE 2008/913/JHA z dnia 28 listopada 2008, która dotyczy walki z pewnymi formami wyrażania rasizmu i ksenofobii za pomocą przepisów prawa karnego, zobowiązuje kraje członkowskie UE do karania celowego działania o następującym charakterze: 1) publiczne zachęcanie do przemocy lub nienawiści skierowanej przeciwko pojedynczej osobie lub grupie osób, które definiowane są poprzez swoją rasę, kolor skóry, religię, rodowód lub pochodzenie narodowe/etniczne; 2) promowanie tego typu działań za pomocą rozpowszechniania lub dystrybucji tekstów, zdjęć i innych materiałów.

¹⁸ Por. np. artykuły: 256 KK, 119 KK, 194 KK.

¹⁹ Kodeks Karny — Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r (Dz.U. nr 88, poz. 553 z późniejszymi poprawkami).

²⁰ Nadal nie ma odpowiednich przepisów, które by dostatecznie chroniły przed mową nienawiści osoby o innej niż heteronormatywna orientacji seksualnej, dlatego takie przypadki można karać jedynie na podstawie przepisów dotyczących zniesławienia (por. artykuł 212 KK).

²¹ Rekomendacja nr R 97 (20) Komitetu Ministrów Rady Europy w kwestii „wypowiedzi szerzących nienawiść”.

Mowa nienawiści skierowana do osób odmiennych kulturowo

W dalszej części artykułu, odwołując do obecnego stanu badań, spróbujemy przybliżyć czytelnikowi problem mowy nienawiści skierowanej do grup mniejszościowych mieszkających w Polsce i znaleźć odpowiedź na pytanie, która grupa jest najbardziej napiętnowana. Aby naświetlić to zjawisko, konieczne jest odwołanie się do struktury narodowościowej społeczeństwa polskiego, jaka ukształtowała się przed II wojną światową i zarysowanie zmian, jakie zaszły w tym zakresie w ostatnich kilkudziesięciu latach. Polska międzywojenna była państwem wieloetnicznym, w którym przedstawiciele mniejszości narodowych i etnicznych²² stanowili jedną trzecią ludności (ok. 35% ludności, zob. tabela 1).

Tabela 1. Przybliżona liczebność mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w okresie międzywojennym

Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w okresie międzywojennym	
Mniejszość	Liczebność
Ukraińcy	5 mln (16%)
Żydzi	3,1 mln (10%)
Białorusini	2 mln (6%)
Niemcy	784 tys. (2%)
Litwini	200 tys. (1%)

Źródło: Tomaszewski 1985; Eberhardt 1996²³.

²² Należy zauważyć, że pojęcia „mniejszość narodowa” i „mniejszość etniczna”, choć niekiedy stosowane zamiennie, formalnie określają różne typy zbiorowości. Jak pisze Małgorzata Budyta-Budzyńska: „W artykule 27 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 roku stwierdza się, że w skład mniejszości etnicznych wchodzi mniejszości narodowe, grupy etniczne i grupy regionalne. Mniejszości narodowe traktowane są w tym dokumencie jako pewien podtyp mniejszości etnicznych, która jest tu kategorią szerszą i nadrzędną wobec mniejszości narodowej. Na ogół jednak przez mniejszość etniczną rozumie się nie do końca rozwiniętą mniejszość narodową, tj. taką, której brakuje pewnych cech, by stać się mniejszością narodową, na przykład skodyfikowanego języka, spisanej historii, kultury wysokiej. Mniejszość etniczna nie jest częścią żadnego z istniejących narodów” (*Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010, s. 142).

²³ Nie można zapominać, iż historycy mają wiele problemów z ustaleniem dokładnej liczby poszczególnych grup narodowościowych/etnicznych, co jest skutkiem zarówno niejasności terminologicznych jak i faktu, że w okresie międzywojennym wiele grup nie miało jeszcze wykrystalizowanej świadomości narodowej (np. nie wiadomo, jak określać osoby odnotowane na Polesiu jako „tutejsi”, najczęściej zalicza się je jednak do Białorusi-

Kraj borykał się jednak z problemem napięć narodowościowo-etnicznych. Część ludności należącej do mniejszości narodowych przejawiała niechętny stosunek do państwa polskiego z powodu dążeń władz do asymilacji i polonizacji innych nacji oraz akcji osadnictwa wojskowego na wschodnich terenach Polski. Jak podkreśla Banach et al., „Najgorsze były stosunki polsko-ukraińskie, większość Ukraińców nie pogodziła się z utratą wschodniej Galicji. Utrzymywała się też wzajemna nieufność i niechęć między Polakami, Żydami, Białorusinami, Niemcami i Litwinami”²⁴.

II wojna światowa spowodowała ogromne zmiany demograficzno-terytorialne: zginęły 3 miliony polskich Żydów, polska straciła ziemie wschodnie, zamieszkałe w dużym stopniu przez mniejszości narodowe, a ponad 3 miliony Niemców oraz pół miliona Ukraińców i Łemków zostało wysiedlonych z terytorium Polski²⁵. W wyniku tego Polska stała się państwem niemal jednolitym etnicznie (za takie uważa się państwo, w którym mniejszości narodowe i etniczne nie stanowią więcej niż 5% obywateli). W latach 1945–1989 polityka narodowościowa ówczesnych władz Polski ukierunkowana była na asymilację grup mniejszościowych. Sytuacja zmieniła się dopiero po roku 1989, kiedy to mniejszości odzyskały możliwość kultywowania własnej kultury dzięki przyjęciu nowych regulacji prawnych i międzynarodowych standardów w kwestii ochrony praw człowieka, a także ratyfikowaniu traktatów bilateralnych z państwami sąsiednimi, gwarantujących prawa mniejszości narodowych.

Obecnie funkcjonująca „Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym”²⁶ uznaje dziewięć mniejszości narodowych i cztery etniczne (zob. tabela 2), którym przysługują określone prawa grupowe mające ułatwić im podtrzymywanie własnej odrębności kulturowej. Spis Powszechny przeprowadzony w 2002 r. po raz pierwszy w historii powojennej Polski zawierał pytanie o narodowość i język ojczysty²⁷. Takie same

nów; nie jest też jasne, czy określenie „Rusin” zawsze oznaczało Ukraińca, czy Ukraińca lub Łemka itp.). Dlatego dane urzędowe z tego okresu należy traktować tylko orientacyjnie (zob. K. Banach, J. Chachaj, T. Nakonieczny, W. Sienkiewicz, Z. Skrok, J. Tazbir, D. Wereda, *Druga Rzeczpospolita — narodowości*, w: *Historia Polski — atlas ilustrowany*, pod red. E. Olczak, Warszawa 2007).

²⁴ *Ibidem*, s. 187.

²⁵ Temat polskiego ustawodawstwa z okresu PRL-u dotyczącego mniejszości narodowych i etnicznych oraz działań ówczesnych władz Polski zmierzających do utworzenia kraju jednolitego etnicznie, bardziej szczegółowo opisuje M. Budyta-Budzyńska, *op. cit.*, s. 178–182.

²⁶ Dz.U. z dnia 31 stycznia 2005 r. nr 17, poz. 141.

²⁷ Wcześniejsze spisy, przeprowadzone w latach: 1950, 1960, 1970, 1978 i 1988, nie zawierały pytań o narodowość i język, gdyż władze komunistyczne zakładały jednolity narodowościowo charakter państwa polskiego (Zob. M. Budyta-Budzyńska, *op. cit.*, s. 183).

pytania zostały zadane respondentom w ramach ostatniego Spisu Powszechnego, który miał miejsce w roku 2011. Wyniki Spisów przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Liczebność mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce współcześnie

Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce współcześnie			
Grupa mniejszościowa	Liczebność wg Spisu Powszechnego z 2002 r.	Liczebność wg Spisu Powszechnego z 2011 r.	Liczebność szacunkowa ^a
Mniejszości narodowe			
Białoruska	47 640	46 tys.	200–300 tys.
Czeska	386	3 tys.	3 tys.
Litewska	5639	8 tys.	20–25 tys.
Niemiecka	147 094	126 tys.	300–500 tys.
Ormiańska	262	3 tys.	5–8 tys.
Rosyjska	3244	13 tys.	10–15 tys.
Słowacka	1710	3 tys.	10–20 tys.
Ukraińska	27 172	49 tys.	200–300 tys.
Żydowska	1055	7 tys.	8–10 tys.
Mniejszości etniczne			
Karaimska	45	–	200
Łemkowska	5850	10 tys.	60–70 tys.
Romska	12 731	16 tys.	20–30 tys.
Tatarska	495	–	5 tys.

^a Liczebność szacunkowa została określona na podstawie badań naukowych i szacunków organizacji mniejszościowych, które to dane były uwzględnione w polskim raporcie dla Rady Europy.

Źródło: Giza et al. 2012: 52.

Poza mniejszościami wymienionymi w tabeli 2, w Polsce mieszkają także imigranckie grupy mniejszościowe, które — z definicji — nie mogą być uznane za mniejszości narodowe lub etniczne. Stanowią one stosunkowo niewielki odsetek społeczeństwa polskiego i należą do nich:

- a) obywatele krajów byłego ZSRR (największa grupa mniejszościowa) — głównie Rosji (4%), Armenii (1,8%), Białorusi (6%) i Ukrainy (21%) (szacuje się, że w Polsce może przebywać ok. 1 miliona Ukraińców, z których część ma polskie pochodzenie);

- b) Wietnamczycy (2,64%);
- c) Niemcy (11,9%);
- d) Brytyjczycy (6,4%);
- e) Chińczycy (3%);
- f) obywatele różnych państw afrykańskich (3,5%), głównie Nigerii i Tunezji;
- g) Amerykanie (3,19%);
- h) Hindusi (1,05%);
- i) obywatele różnych państw arabskich i Turcy²⁸.

Do Polski przybywa też coraz więcej uchodźców, których największą grupę stanowią uchodźcy z Czeczenii²⁹. W sumie, według różnych danych, przedstawiciele innych narodowości czy grup etnicznych stanowią od 1 do 3%. Ponadto, cudzoziemcy, czyli osoby posiadające niepolskie obywatelstwo stanowią ok. 0,2 % ludności Polski (zob. Eurostat 2009, GUS 2011). Widać zatem wyraźnie, iż społeczeństwo polskie, mimo polityki wspierającej grupy mniejszościowe i swobodnego przepływu ludności, jaki ma miejsce od 1989, nadal jest monolitem narodowościowym. Taki stan rzeczy skutkuje względnie małymi możliwościami kontaktów z osobami odmiennymi kulturowo i budowania z nimi trwałych relacji (wyjątek stanowią tereny przygraniczne i duże miasta), które są jednym z najważniejszych czynników kształtujących postawę otwartości na odmiennosc kulturową³⁰.

Wyniki badań prowadzonych w ostatnich latach przez ośrodki naukowe i organizacje pozarządowe pokazują, że autorzy nienawistnych wypowiedzi odwołują się do utrwalonych w społeczeństwie polskim antagonizmów narodowościowych. Badania przeprowadzone przez Bilewicza et al. pozwoliły na wyróżnienie

²⁸ A. Giza, M. Głowacka-Grajper, S. Urbańska, *Mieszkańcy Polski*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie*, pod red. A. Gizy i M. Sikorskiej, Warszawa 2012, s. 53.

²⁹ Zob. M. Ząbek, S. Łodziński, *Uchodźcy w Polsce. Próba spojrzenia antropologicznego*, Warszawa 2008.

³⁰ U podstaw takiego wniosku leży tzw. hipoteza kontaktu, która w swojej podstawowej formie mówi, iż „częstsze kontakty z przedstawicielami różnych grup mogą się przyczyniać do formułowania bardziej pozytywnych ocen grup obcych oraz do osłabiania uprzedzeń i stereotypizacji” (T.D. Nelson, *Psychologia uprzedzeń*, przeł. A. Nowak, Gdańsk 2003, s. 309). Aby jednak kontakty korzystnie wpłynęły na relacje między tymi grupami, zdaniem Gordona Allporta, muszą zostać spełnione przynajmniej cztery zasadnicze warunki: „równy status uczestników interakcji, wspólne cele, współpraca międzygrupowa oraz wsparcie ze strony uznanych autorytetów ([...] rządowe, instytucjonalne lub kulturowe) (cyt. za: Nelson, *ibidem*, s. 311). Dalsze badania dowiodły, iż równie ważne warunki to klimat sprzyjający interakcji, osobisty (nie tylko powierzchowny) charakter kontaktów i „potencjał przyjaźni” (zob. Nelson, *ibidem*, s. 311–314).

siedmiu³¹ kategorii wypowiedzi, jakie można wyróżnić w ramach mowy nienawiści dotyczącej mniejszości narodowych/etnicznych (w badaniu analizowane były komentarze użytkowników Internetu umieszczane pod artykułami na różnych portalach internetowych, jak również napisy widoczne w przestrzeni miejskiej, tzn. na elewacjach budynków i na klatkach schodowych):

- 1) Dzicy/brak cywilizacji/brak inteligencji, np. *Murzyn to ktoś kto dopiero zszedł z drzewa.*
- 2) Sami winni/niechęć ma „podstawy”, np. *Żydzi sami są odpowiedzialni za to, co ich spotkało.*
- 3) Złodziejstwo/oszustwo/przekręt, np. *A co Rom ma wspólnego z kradzieżami? Bardzo dużo. Niestety, większość znanych mi osób doświadczyła tego albo osobiście, albo ktoś z ich bliskiej rodziny padł ofiarą takiej kradzieży.*
- 4) Morderstwa/agresja/ludobójstwo, np. *Jeśli u Rosjan odjąć wódkę — oni powstaną i zniszczą cały świat.*
- 5) Historia — winy i niewdzięczność względem Polaków, np. *Antysemityzm polski to ewidentna reakcja na pogardę żydów w stosunku do polaków i deprecjonowanie Polaków w ich własnym kraju.*
- 6) Oni nas nie lubią/inni też ich nie lubią, np. *Bo żydzi to polonofobiści i krętacze.*
- 7) Neutralne, np. *I całe szczęście przeciętni Ukraińcy są normalni, a nie nacjonalistyczni*³².

Badania pokazują także, iż Polacy potępiają mowę nienawiści skierowaną do Ukraińców i osób czarnoskórych, ale są gotowi zaakceptować nienawistne wypowiedzi na temat Romów, Muzułmanów i Żydów. Oznacza to, że poglądy Polaków na temat mowy nienawiści są zróżnicowane, a ich stosunek do tego zjawiska zależy od nastawienia do danej grupy narodowościowej/etnicznej, której dotyczy mowa nienawiści. W badaniach sondażowych widać jednak wyraźnie, że tolerancja mowy nienawiści (zwłaszcza wśród młodzieży) silnie koreluje ze światopoglądem prawicowo-hierarchicznym. Poza tym, choć wiele osób uważa mowę nienawiści za zachowanie naganne, nie opowiada się za jej zakazem powołując się na wartość, jaką ma dla nich wolność słowa³³.

Mowa nienawiści kierowana do różnych mniejszości narodowych/etnicznych była także analizowana z perspektywy danej grupy mniejszościowej. Bilewicz et al. wskazali na następujące, dominujące kategorie treściowe:

³¹ Kategoria ósma — „Obrzydzenie” dotyczyła mniejszości homoseksualnych.

³² M. Bilewicz, M. Marchlewska, W. Sorał, M. Winiewski, *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*, [online] 2014, dostępny w Internecie: www.ngofund.org.pl/wp-content/uploads/2014/06/raport_final_poj.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].

³³ *Ibidem*.

- a) **Żydzi**: mowa nienawiści zawiera głównie elementy wtórnych uprzedzeń oznaczających przerzucanie odpowiedzialności za własną niechęć na obiekt tej niechęci; aby zracjonalizować niechęć wobec Żydów autorzy wypowiedzi odwołują się do historii Żydów i ich domniemyanych win względem Polaków;
- b) **Afrykańczycy/osoby czarnoskóre**: określenia dehumanizujące i odnoszące się do niskiego intelektu;
- c) **Rosjanie**: dominują wątki agresji Rosjan i morderstw; inne wypowiedzi mówią o nieuczciwości, braku cywilizacji oraz o niechęci i historycznych przewinieniach Rosjan wobec Polaków;
- d) **Romowie**: opinie nawiązujące do stereotypów mówiących o skłonnościach do kradzieży i nieuczciwości; niektóre stwierdzenia podkreślają także antypatię innych grup mniejszościowych do Romów lub racjonalizują niechęć wobec nich;
- e) **Ukraińcy**: mowa nienawiści koncentruje się wokół agresji i morderstw; częste są również wypowiedzi nawiązujące do historii³⁴.

Powyższe zestawienie należy uzupełnić o treści dominujące w mowie nienawiści skierowanej do **muzułmanów**, która przybrała na sile w momencie pojawienia się w Europie dużych grup imigrantów zarobkowych i uchodźców z krajów muzułmańskich. Jak piszą Bulandra et al., w stwierdzeniach tych wyraźna jest dychotomia między chrześcijaństwem a islamem, zgodnie z którą „chrześcijanie są grupą religijną szczególnie narażoną na prześladowanie, podczas gdy islam postrzegany jest w kategoriach ekspansywnych, narzucających wiarę poprzez gwałt, terror i przemoc, często w skrajnych, barbarzyńskich formach. [...] dominująca narracja dotycząca islamu, a niepowiązana z konfliktami zbrojnymi koncentruje się praktycznie wyłącznie na kwestiach zagrożenia terroryzmem muzułmańskim”³⁵.

W tym miejscu warto jeszcze przytoczyć wyniki badań przeprowadzonych na grupie respondentów w wieku 16–18 lat, które pokazały, że młodzi ludzie stykają się najczęściej z następującymi typami mowy nienawiści: 1) rasistowska (70% badanych), 2) wobec Romów (66%), 3) wobec Żydów (59%), 4) wobec Muzułmanów (55%), 5) wobec Ukraińców (46%) (Centrum Badań nad Uprzedzeniami UW i Fundacja im. S. Batorego 2014)³⁶. Powyższe wyniki pokazują jednocześnie, które grupy mniejszościowe w Polsce są najbardziej narażone na akty mowy nienawiści. Podobnie, badanie ankietowe przeprowadzone w roku 2016

³⁴ *Ibidem*, s. 19.

³⁵ A. Bulandra, J. Kościółek (red.), M. Zimnoch, *Mowa nienawiści w przestrzeni publicznej. Raport z badań prasy w 2014 roku*, [online] 2015, dostępny w Internecie w formacie pdf, [dostęp: 28 czerwca 2016], s. 94.

³⁶ Najwyższy wynik — 77% — został odnotowany dla homofobicznej mowy nienawiści.

w ramach projektu C.O.N.T.A.C.T. w grupie respondentów w wieku 18–35 lat pokazało, że orientacja seksualna, religia i kolor skóry były głównymi powodami ataków słownych, których byli świadkami, zaś dochodziło do nich najczęściej w Internecie³⁷. Z kolei analiza komentarzy internautów dotyczących kryzysu migracyjnego przeprowadzona w ramach tegoż projektu³⁸ wskazuje na fakt, że mowa nienawiści skierowana do potencjalnych uchodźców i imigrantów ekonomicznych charakteryzuje się wysokim stopniem dehumanizacji (często używane określenia to *szumowiny migracyjne*, *ścierwo*, *bydlaki*, *dzicz*, *pasożyty*) oraz obfituje w stwierdzenia *Polska dla Polaków* czy też *nasza Ojczyzna należy do Nas Polaków*, czy też argumenty o podłożu historycznym: *i usilnie namawiam rodaków do bezwzględności! Po co Jan III Sobieski ich pogonił, tak sobie a my mamy to w d...e?*, czy też *Jesteśmy Polakami i Patriotami i chcemy dobrze dla Kraju naszych przodków którzy też o to samo niejednokrotnie walczyli z bronią w ręku*. Inność, zwłaszcza religijna, jawi się jako zagrożenie zarówno dla życia i zdrowia, jak i dla „tradycyjnych polskich wartości” (*Nie szanują absolutnie niczego w naszej cywilizacji, będą nasze dzieci, nasze wnuki zabijać za allaha, będą nas rabować, bić gwałcić nasze kobiety*), zaś odparcie Innego (także przy użyciu przemocy fizycznej) staje się patriotycznym obowiązkiem: *MY będziemy BRONIĆ naszych kobiet i dzieci przed zagrożeniem, musimy się wszyscy przygotować na odpór tej zarazy, musimy się połączyć wziąć się w garść i im pokazać co potrafią Polacy zanim będzie za późno*³⁹.

³⁷ Wzór ankiety został opracowany przez Fabienne Baider (Uniwersytet Cypryjski) Sharon Millar (Uniwersytet Płudniowej Danii) i Cesara Arroyo (Asociación Socio Educativa Llere), którzy są członkami projektowego zespołu badawczego. Polska wersja ankiety została opracowana przez dr. hab. Łukasza Grabowskiego z Uniwersytetu Opolskiego. Wyniki badania ankietowego zbierane były w listopadzie i grudniu 2016 r. (do skonstruowania i udostępnienia ankiety online posłużyły formularze Google), a całkowita liczba ankiet wyniosła 457 (106 mężczyzn, 350 kobiet, jedna osoba nie określiła swojej płci). Większość respondentów lokowała się w przedziale wiekowym 18–23 lata (59,1%) nieco mniej w przedziale 24–29 lat (27,1%), a najmniej w przedziale 30–35 lat (19,3%). Odnosząc się do pytania o narodowość 96,1% określiło ją jako „polską”, 3,3% zadeklarowało „mieszana”, a 0,7% — „inną”. Ankieta składała się z siedmiu pytań, przy czym niektóre z nich były często uzupełnione pytaniami dodatkowymi. Wyniki badania omówiono w M. Kopytowska, Ł. Grabowski, J. Woźniak, *Mobilizing against the Other: cyberhate, refugee crisis and proximization*, w: *Contemporary Discourses of Hate and Radicalism across Space and Genres*, ed. by M. Kopytowska, Amsterdam 2017.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Szczegółowy opis materiału badawczego oraz wyników badań znajduje się w publikacji M. Kopytowska, Ł. Grabowski, J. Woźniak, *op. cit.* Zob. także M. Kopytowska, Ł. Grabowski, *European security under threat: mediating the crisis and constructing the Other*, w: *National Identity and Europe in Times of Crisis Subtitle: Doing and Undoing Europe*, ed. by C. Karner, M. Kopytowska, Bingley 2017.

Niewątpliwie zatem, treść mowy nienawiści wyraźnie nawiązuje do stereotypów przypisywanych danej grupie mniejszościowej i tym samym utrwała je w świadomości społecznej.

Język buduje, język rujnuje — społeczne skutki mowy nienawiści

Mowa nienawiści jest agresją ukierunkowaną na wybraną grupę ludzi i nie wnosi do wypowiedzi żadnej merytorycznej treści, zjawisko to jest jednak niezwykle szkodliwe społecznie. Edward Sapir, podkreślając znaczenie języka dla procesu postrzegania rzeczywistości, stwierdził: „Sedno sprawy tkwi w tym, iż «rzeczywisty świat» jest w znacznym stopniu nieświadomie budowany na gruncie językowych zwyczajów grupy (*language habits of the group*) [...] Nawet względnie nieskomplikowane akty percepcji są w większym stopniu uzależnione od wzorów społecznych (*social patterns*), które nazywamy słowami, niż moglibyśmy przypuszczać”⁴⁰. Język nadaje ramy interpretacyjne doświadczanej rzeczywistości pozajęzykowej, determinuje więc sposób myślenia jednostki, umożliwia jej porządkowanie nabywanej wiedzy i odpowiada za przyswajanie doświadczeń. Analizując sposób, w jaki dana osoba artykułuje swoje poglądy, możemy poznać schematy myślowe, które wykorzystuje ona do konstruowania osobistej mapy świata społecznego, a w konsekwencji — do podejmowania decyzji, wypracowywania opinii, czy określania celu działania. Używanie określonego języka przekłada się na specyficzną konceptualizację świata oraz stosunków społecznych i etnicznych, znaczenie mowy jest zatem fundamentalne dla budowania relacji międzyludzkich. Jak piszą Peter L. Berger i Thomas Luckmann:

Kiedy mowa o stosunkach społecznych, język „czyni obecnymi” dla mnie nie tylko innych ludzi, którzy w danej chwili są nieobecni fizycznie, ale także ludzi w zapamiętanej lub zrekonstruowanej przeszłości, jak również ludzi, których sobie wyobrażam w przyszłości. Wszystkie te „obecności” mogą być oczywiście wysoce znaczące w bieżącej rzeczywistości życia codziennego⁴¹.

Ścisła relacja między językiem a wzorcami zachowania, zgodnie z którymi jednostka funkcjonuje w społeczeństwie, prowadzi do w pełni uprawnionego

⁴⁰ Cyt. za: Z. Bokszański, *Stereotyp jako kategoria myślenia potocznego*, w: *Spotkania z kulturą. Antoninie Kłoskowskiej w piętą rocznicę śmierci*, pod red. J. Kurczewskiej i E. Tar-kowskiej, Warszawa 2006, s. 18–19.

⁴¹ P.L. Berger, T. Luckmann, *Spoleczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*, przeł. J. Niżnik, Warszawa 2010, s. 58.

wniosku, iż agresja słowna zawsze stanowi zarzewie negatywnego nastawienia do przedstawicieli obrażanych grup mniejszościowych, a w dalszej perspektywie — agresywnego zachowania wobec tych osób (tzw. przestępstw motywowanych nienawiścią). Psycholodzy zwracają uwagę na fakt, iż osoby, które mają częsty kontakt z mową nienawiści, ulegają zjawisku określanemu jako desensytyzacja (odwrażliwienie) tzn. nie dostrzegają w tego typu wypowiedziach zachowania niewłaściwego. Ludzie niewrażliwi na agresję werbalną nie odczuwają też sprzeciwu wobec agresji fizycznej, są więc skłonni stosować i akceptować przemoc w kontaktach międzyludzkich. Długotrwała ekspozycja na mowę nienawiści daje więc skutki podobne do tych, jakie wywołują brutalne gry komputerowe. W rezultacie, mowa nienawiści utrudnia lub wręcz uniemożliwia pokojowe kontakty z osobami odmiennymi kulturowo, które to kontakty z założenia są trudne, wymagają bowiem większego wysiłku poznawczego i cierpliwości niż kontakty z rozmówcą używającym tego samego kodu kulturowego⁴².

Co oczywiste, obraźliwe słowa wpływają też destrukcyjnie na psychikę osób, do których są bezpośrednio kierowane. Reakcje przedstawicieli grup mniejszościowych na mowę nienawiści opisali m.in. Lama Leets i Howard Giles (1997) proponując „model krzywdzącego języka”, za pomocą którego dowodzą, iż reakcje te są podobne do reakcji wywoływanych przez inne przeżycia traumatyczne. Najpierw osoby dotknięte mową nienawiści doświadczają silnych stanów emocjonalnych będących odpowiedzią na utratę godności (gniew, przygnębienie, smutek). Następnie pojawiają się próby zrozumienia tego, co się stało i szukanie osób, które ponoszą za to odpowiedzialność. Po jakimś czasie ofiary odczuwają nienawiść i żal, które mogą wywołać u nich agresję skierowaną do wyrazicieli mowy nienawiści. W końcu, jeśli te emocje zostaną stłumione, mogą wywołać wyuczoną bezradność, depresję, a nawet uzależnienia. Do podobnych wniosków doszli także Brian Mullen i Joshua Smyth, którzy badali sytuację różnych grup mniejszościowych narażonych na obraźliwe określenia. Zauważyli oni, że przedstawiciele tych grup byli nie tylko dyskryminowani społecznie, ale doświadczali także problemów psychicznych, włącznie z wykazywaniem podwyższonego ryzyka samobójstwa (społeczności narażone na najbardziej dotkliwe formy mowy

⁴² Rozważając trudy relacji dialogicznej z Obcym, ks. Józef Tischner pisze: „Aby poznać prawdę, aby zrozumieć spotkanego człowieka, trzeba mu pozwolić być, trzeba wejść z nim w dialog, zapytać, co myśli, szukać odpowiedzi, gdy on zada pytanie. Kto zaraz na wstępie zniszczy człowieka, ten nigdy nie zrozumie. Myślenie wynika bezpośrednio z ludzkiej zdolności do poświęceń; aby myśleć, trzeba coś z siebie poświęcić. Jest ono czymś więcej niż przelotnym aktem świadomości, jest wprost sposobem przejawiania się dobrej woli człowieka po przezwyciężeniu agresji i pokusy ucieczki (J. Tischner, *Myślenie według wartości*, Kraków 2002, s. 489–490).

nienawiści charakteryzowały się najwyższym wskaźnikiem samobójstw)⁴³. Podobne badania były też prowadzone na gruncie polskim, m.in. przez Fundację Dzieci Niczyje⁴⁴. Wyniki tych badań ujawniły, że 40% osób w przedziale wiekowym 14–17 lat i 45% w przedziale 16–17 lat natknęło się już w Internecie na przejawy mowy nienawiści (obraźliwe komentarze lub dyskusje na forach) i że osoby, które miały kontakt z tego typu treściami, wykazywały większą skłonność do stanów depresyjnych i lękowych.

Przeciwdziałanie mowie nienawiści

Mowa nienawiści drastycznie pogarsza jakość relacji społecznych i stwarza realne zagrożenie dla pokojowego współbywania przedstawicieli grupy większościowej i różnych grup mniejszościowych. Trzeba więc zdecydowanie przeciwdziałać narastającej agresji werbalnej, skierowanej do osób odmiennych kulturowo, która osiąga swoje apogeum w Internecie. Skoro uprawniona jest teza, iż zmiana języka jakim mówimy o Innych, może wpłynąć na zmianę percepcji społecznej tych osób, to nasuwa się ważne pytanie, jak tej zmiany dokonać? S. Gajda zwraca uwagę na fakt, iż agresji językowej nie można analizować „w oderwaniu od całościowego oglądu ludzkiej agresywności (jej aspektów psychicznych, społecznych i kulturowych) [...], (gdyż) [...] człowiek jako złożony byt jednostkowy jest zakorzeniony w środowisku bio-psycho-socjo-kulturowym”⁴⁵. Dlatego eliminowanie społecznej agresji skierowanej do Innych i budowanie postawy gotowości do prowadzenia dialogu międzykulturowego to proces długi i złożony, a oczekiwane efekty mogą przynieść tylko systematyczne działania wdrażane w wielu, różnych obszarach życia społecznego.

Szukając sposobów ograniczenia języka wrogości, w tym mowy nienawiści, podkreślić należy znaczenie Internetu dla rozwoju tego zjawiska. Anonimowi użytkownicy forów internetowych, korzystając z możliwości ukrycia się

⁴³ B. Mullen, J.M. Smyth, *Immigrant Suicide Rates as a Function of Ethnophaulisms: Hate Speech Predicts Death*, „Psychosomatic Medicine” 2004, no 66(3), s. 343–348.

⁴⁴ J. Włodarczyk, *Zagrożenia związane z korzystaniem z Internetu przez młodzież. Wyniki badania EU NET ADB*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2013, nr 12(1), [online], dostępny w Internecie w formie pdf, [dostęp: 28 czerwca 2016]; J. Włodarczyk, *Mowa nienawiści w Internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2014, nr 13(2), [online], dostępny w Internecie w formie pdf, [dostęp: 28 czerwca 2016].

⁴⁵ S. Gajda, *Agresja językowa w stosunkach międzyludzkich*, w: *Język narzędziem myślenia i działania. Materiały z konferencji zorganizowanej z okazji 100-lecia „Poradnika Językowego”* (Warszawa, 10–11 maja 2001 r.), pod red. W. Gruszczyńskiego, Warszawa 2002, s. 60. Zob. J. Koziński, *Transgresja i kultura*, Warszawa 2002.

w przestrzeni wirtualnej, bez skrępowania werbalizują swoje negatywne emocje i komentują otaczającą ich rzeczywistość w sposób odzwierciedlający ich niski poziom wiedzy dotyczącej osób odmiennych kulturowo i złożonych zjawisk społecznych. Długofalowa strategia ograniczania języka wrogości musi być zatem realizowana dwutorowo. Po pierwsze, problem mowy nienawiści eskaluje dzięki przyzwoleniu społecznemu, potrzebny jest więc aktywny sprzeciw obywatelski (zgłaszanie mowy nienawiści administratorom stron internetowych) i skuteczne mechanizmy prawne, które pokazałyby, że wypowiedzi niespełniające określonych kryteriów poszanowania norm społecznych są nieakceptowane i będą wychwytywane i usuwane z przestrzeni wirtualnej, a ich autorzy — karani. Niezbędne jest więc efektywne wykorzystywanie istniejących przepisów prawnych, choć należy pamiętać, że samo zaostrzenie działań penalizujących mowę nienawiści nie zmieni tzw. mentalności społecznej i nie spowoduje wzrostu akceptacji dla czyjejś odmienności (narodowej, religijnej, seksualnej, itp.)⁴⁶.

Z drugiej strony, konieczne jest zatem tworzenie struktur, w ramach których obywatele mogliby nabyć wiedzę i umiejętności niezbędne do racjonalnego reagowania na odmienną kulturową i do skutecznej komunikacji międzykulturowej⁴⁷. Na poziomie praktycznym oznacza to systematyczną edukację w tym zakresie, tzn. odpowiednie moduły stanowiące integralną część formalnych programów nauczania, jak również szkolenia realizowane w ramach edukacji pozaformalnej, umożliwiające nabywanie kompetencji międzykulturowych przez przedstawicieli wszystkich grup społecznych. Integralną częścią tych działań powinna być edukacja społeczeństwa w zakresie praw człowieka, do których należy

⁴⁶ Więcej informacji nt. (nie)skutecznych sposobów przeciwdziałania mowie nienawiści w Internecie przedstawia Bychawska-Siniarska i Głowacka, *Mowa nienawiści w internecie: jak z nią walczyć? Materiały z konferencji zorganizowanej przez Obserwatorium Wolności mediów w Polsce Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka oraz Zakład Praw Człowieka WPiA UW i Zakład praw Człowieka Wydziału Politologii UMCS w dniu 29 października 2012 r.*, [online] 2013, dostępny w Internecie: www.pl.zpc.wpia.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2010/04/Mowa-nienawisci-w-internecie.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].

⁴⁷ Podkreślając znaczenie uczenia się dla procesu adaptacji do nowych wymagań społecznych, John Berry wskazuje na trzy rodzaje zdolności poznawczych, które człowiek kształtuje w sobie w procesie socjalizacji i które musi obecnie zrekonstruować, aby móc skonfrontować się ze światem w dobie globalizacji. Są to: „a) nastawienie procesów poznawczych (szczególnie uwagi) na zdobywanie takich doświadczeń związanych z nowymi warunkami życia, które zapewniałyby możliwie jak najlepsze dopasowanie do nich własnego postępowania (zmiany w percepcji, uczeniu się, kategoryzowaniu świata), b) kompetencje społeczne, które ułatwiają orientację w świecie (wartości, postawy zainteresowania) oraz c) ukierunkowanie aktywności społecznej w taki sposób, aby odpowiadała ona oczekiwaniom innych oraz zdobytym kompetencjom społecznym” (cyt. za: S. Kowalik, *Uśpione społeczeństwo...*, s. 86).

także poszanowanie godności osobistej⁴⁸. Prawo do wolności słowa (zasadnicze dla funkcjonowania społeczeństw demokratycznych) nie może być utożsamiane z całkowitą samowolą wypowiedzi i nie może prowadzić do naruszania dóbr osobistych jednostki. Tego typu szkolenia skierowane do różnych grup odbiorców mogą nie tylko pomóc im w budowaniu postawy otwartości na Innych, ale także zwiększyć ich świadomość na temat istoty problemu mowy nienawiści, jej potencjalnych skutków i sposobów reagowania na takie przypadki⁴⁹.

Należy zaznaczyć, że duża część mowy nienawiści obecnej w Internecie skierowana jest przeciwko imigrantom lub uchodźcom. Dlatego niezbędne jest zwiększanie wiedzy obywateli na temat szkodliwego działania stereotypów, nieakceptowalnych przejawów rasizmu, czy jednostronnej, niesprawiedliwej oceny imigrantów, a jednocześnie pokazywanie tzw. dobrych praktyk współdziałania mieszkańców państwa przyjmującego z imigrantami i podkreślanie faktu, iż współbywanie z osobami o odmiennej kulturze niesie ze sobą nie tylko wyzwania, ale i szereg korzyści (ma ogromny walor poznawczy, poszerza horyzonty, uczy uważnego dialogu z drugim człowiekiem, rozwija umiejętności społeczne itp.). Kluczowym celem jest tu wypracowanie umiejętności krytycznej oceny informacji znalezionych w Internecie i odróżniania wiedzy faktograficznej od stereotypowej⁵⁰.

⁴⁸ Por. Artykuł 1 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.

⁴⁹ W Internecie można znaleźć odpowiednie strony www i publikacje edukacyjne, których celem jest zachęcenie obywateli do zgłaszania przypadków mowy nienawiści odpowiednim organom ścigania (por. Kwiecień 2011; strona: www.uprzeczuprzeczenia.org/czym-mowa-nienawisci/). Poza tym, opracowywane są portale interaktywne, które mają umożliwić stały monitoring mowy nienawiści i przestępstw motywowanych nienawiścią oraz bezpośredni kontakt osób poszkodowanych (lub świadków takich incydentów) ze stróżami prawa. Tego typu strona powstaje w ramach projektu C.O.N.T.A.C.T.

⁵⁰ Zbigniew Bokszański analizując możliwość zmiany stereotypu Obcego przywołuje teorię Oresta Ranuma, według którego zmiana „negatywnych obrazów grup etnicznych jest trudna bez uwzględniania [...] problemów własnych grupy, której członkami są nosiciele tych obrazów”. Ranum wprowadza pojęcie „kontrtożsamość” (*counter-identity*), które oznacza sferę konstruowania obrazów etnicznych Innych (formę negatywnej projekcji zestawu wartości, które mają fundamentalne znaczenie dla grupy stereotypizującej Innych. „Obraz Innego w tej perspektywie jest ewidentnie niesamodzielny. Obca zbiorowość jest jedynie rodzajem ekranu, na który rzutuje się negacje najbardziej cenionych, konstytutywnych cech grupy własnej. W ten sposób obraz Obcego stanowi dopełnienie tożsamości grupy narodowej, a wytwarzanie stereotypów Innych jest fragmentem procesu konstruowania tożsamości grupy własnej”, (Z. Bokszański, A. Piotrowski, M. Ziółkowski, *Socjologia języka*, Warszawa 1977, s. 103). Powyższa teza wskazuje na fakt, iż proces edukacyjny umożliwiający nabycie kompetencji międzykulturowych (w tym odejście od myślenia stereotypowego) powinien dawać możliwość wglądu w system wartości obcej kultury i szukania punktów stycznych z kulturą własną.

Ponadto, na każdym szczeblu edukacji należy zwracać uwagę na to, jak młodzi ludzie wypowiadają się na temat Innych i podkreślać fakt, iż postrzegamy Innych tak, jak o nich mówimy. Szczególnie niebezpieczne są dowcipy, przysłowia i powiedzenia deprecjonujące przedstawicieli mniejszości kulturowych, które są silnie zakorzenione w języku potocznym i bezrefleksyjnie nabywane przez dzieci w procesie socjalizacji, co powoduje utrwalanie się negatywnych postaw wobec Innych (np. słowo „ocyganie” oznaczające „okłamać”, powiedzenie „sto lat za Murzynami”, którym opisuje się stan zacofania społecznego lub gospodarczego, przezwiska w stylu „ty Żydzie” itp.). Jak podkreśla Jerzy Nikitorowicz mówiąc o społecznych wzorcach codziennego użycia języka w kontekście rozwoju postawy otwartości na odmienność kulturową: „Język jest z pewnością odzwierciedleniem rzeczywistości społecznej, szczególnie w pierwszym okresie socjalizacji dziecka. Społecznie ukształtowany język wpływa z kolei na sposób ujmowania rzeczywistości i tym samym kreowania tożsamości”⁵¹.

Wnioski końcowe

Choć, jak pisze Bauman, migracja „towarzyszy nowoczesności od jej zarania”⁵², od kilku miesięcy jesteśmy świadkami bezprecedensowego w swojej skali procesu migracyjnego, który wywołany został m.in. przez kryzys ekonomiczny i działania wojenne w krajach Azji i Afryki oraz idące za tym pogłębiające się różnice w zakresie bezpieczeństwa i standardu życia. W tej sytuacji, podobnie jak inne kraje europejskie przyjmujące imigrantów zarobkowych oraz uchodźców, Polska musi wypracować politykę migracyjną w formie spójnej strategii postępowania wobec tych osób. Strategia ta powinna obejmować nie tylko decyzje na szczeblu rządowym mające na celu wsparcie ekonomiczne imigrantów lub uchodźców, opiekę prawną i włączenie ich w struktury publiczne państwa, ale także działania zmierzające do podniesienia świadomości obywateli w zakresie zasad współżycia społecznego z przedstawicielami mniejszości napływowych, które mogą znacząco zwiększyć zróżnicowanie kulturowe Polski⁵³.

Dzisiejsze społeczeństwa to niestabilne, ruchliwe wspólnoty ludzkie, w których tradycyjny podział na Swoich i Innych/Obcych powoli traci sens. Zjawisko

⁵¹ J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, Gdańsk 2005, s. 69.

⁵² Z. Bauman, *Obcy u naszych drzwi...*, s. 9.

⁵³ Na potrzebę pogłębiania świadomości międzykulturowej wskazują też dokumenty przedłożone przez Ministra Spraw Wewnętrznych, które postulują wdrażanie działań na rzecz budowania dialogu międzykulturowego: „Polska Polityka Integracji Cudzoziemców — założenia i wytyczne”, 25 września 2013, pkt 3.1. oraz „Polityka Migracyjna Polski — stan obecny i postulowane działania”, 31 lipca 2012, pkt 9.3.

stopniowego przekształcania się społeczeństwa polskiego w społeczeństwo coraz bardziej zróżnicowane kulturowo i etnicznie, typowe dla wielu krajów Europy zachodniej, to proces nieodwracalny i nieunikniony. W takiej perspektywie skuteczne przeciwdziałanie agresji słownej jest bezwzględnie konieczne, gdyż niepostrzymana fala mowy nienawiści może ostatecznie doprowadzić do poważnych, wewnętrznych konfliktów na tle narodowościowym, kulturowym, czy religijnym.

Bibliografia

- Allport G.W., *The nature of prejudice*, Reading 1954.
- Appadurai A., *Strach przed mniejszościami. Esej o geografii gniewu*, przeł. M. Bucholc, Warszawa 2009.
- Bauman Z., *Obcy u naszych drzwi*, Warszawa 2016.
- Banach K., Chachaj J., Nakonieczny T., Sienkiewicz W., Skrok Z., Tazbir J., Wereda D., *Druga Rzeczpospolita — narodowości*, w: *Historia Polski — atlas ilustrowany*, pod red. E. Olczak, Warszawa 2007.
- Berger P.L., Luckmann T., *Spółeczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*, przeł. J. Niżnik, Warszawa 2010.
- Berry J.W., *Achieving a global psychology*, „Canadian Psychology” 2013, no 54.
- Bilewicz M., Marchlewska M., Soral W., Winiewski M., *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*, [online] 2014, dostępny w Internecie: www.ngofund.org.pl/wp-content/uploads/2014/06/raport_final_poj.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Bokszański Z., *Stereotyp jako kategoria myślenia potocznego*, w: *Spotkania z kulturą. Antyninie Kłoskowskiej w piątą rocznicę śmierci*, pod red. J. Kurczewskiej i E. Tarkowskiej, Warszawa 2006.
- Bokszański Z., Piotrowski A., Ziółkowski M., *Socjologia języka*, Warszawa 1977.
- Boromisza-Habashi D., *Speaking Hatefully*, Philadelphia 2013.
- Budyta-Budzyńska M., *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010.
- Bukowska X., *Wstęp*, w: „*To oni są wszystkiemu winni...*” *Język wrogości w polskim dyskursie publicznym*, pod red. X. Bukowskiej i B. Markowskiej, Warszawa 2013.
- Bulandra A., Kościółek J. (red.), Zimnoch M., *Mowa nienawiści w przestrzeni publicznej. Raport z badań prasy w 2014 roku*, [online] 2015, dostępny w Internecie w formacie pdf, [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Bychawska-Siniarska D., Głowacka D. (red.), *Mowa nienawiści w internecie: jak z nią walczyć? Materiały z konferencji zorganizowanej przez Obserwatorium Wolności mediów w Polsce Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka oraz Zakład Praw Człowieka WPiA UW i Zakład praw Człowieka Wydziału Politologii UMCS w dniu 29 października 2012 r.*, [online] 2013, dostępny w Internecie: www.pl.zpc.wpia.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2010/04/Mowa-nienawisci-w-internecie.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Centrum Badań nad Uprzedzeniami UW i Fundacja im. S. Batorego, *Humanity in Action Polska: Czym jest mowa nienawiści*, [online] 2014, dostępny w Internecie: www.uprzedzuprzedzenia.org/czym-mowa-nienawisci/ [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Chlebda W., *Jak (w Polsce) zostać INNYM? Referat wygłoszony na konferencji „OBCY, INNY w dyskursach publicznych”*, Chełm, 5 września 2016.

- Czyżewski M., 'Język wrogości' oraz spór o III i IV RP w perspektywie analizy dyskursu publicznego. Wybrane rezultaty projektu badawczego oraz uwagi metodologiczne, w: *Język IV Rzeczypospolitej*, pod red. M. Czerwińskiego, P. Nowak i R. Przybylskiej, Lublin 2010.
- Decyzja Ramowa Rady UE 2008/913/JHA z dnia 28 listopada 2008 r., Rada Unii Europejskiej, [online] 2008, dostępny w Internecie: www.eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:328:0055:0058:en:PDF [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Eberhardt P., *Między Rosją a Niemcami: przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, Warszawa 1996.
- Eurostat 2009, *Citizens of European Countries Account for the Majority of the Foreign Population in EU-27 in 2008*, Luxembourg, [online], dostępny w Internecie: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5279997/KS-SF-09-094-EN.PDF/4979eee0-d695-41e7-8762-c802c316da50> [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Gajda S., *Agresja językowa w stosunkach międzyludzkich*, w: *Język narzędziem myślenia i działania. Materiały z konferencji zorganizowanej z okazji 100-lecia „Poradnika Językowego”* (Warszawa, 10–11 maja 2001 r.), pod red. W. Gruszczyńskiego, Warszawa 2002.
- Gajda S., *Nowe media w perspektywie lingwistycznej*, w: *Styl — dyskurs — media*, pod red. B. Bogolebskiej i M. Worsowicz, Łódź 2010.
- Giza A., Głowacka-Grajper M., Urbańska S., *Mieszkańcy Polski*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie*, pod red. A. Gizy i M. Sikorskiej, Warszawa 2012.
- Golka M., *Cywilizacja współczesna i globalne problemy*, Warszawa 2012.
- Górska P., Mikołajczak M., *Postawy wobec osób homoseksualnych*, Centrum Badań nad Uprzedzeniami [online] 2014, dostępny w Internecie: www.cbu.psychologia.pl/uploads/f_winiwski/PPS2%20raporty/Postawy%20wobec%20os%C3%B3b%20homoseksualnych%20PG%20MM%20ST%20poprawiony.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].
- GUS 2011, *Mały rocznik statystyczny Polski*, Główny Urząd Statystyczny, [online] 2011, dostępny w Internecie: http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/oz_maly_rocznik_statystyczny_2011.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Januszewski W., Lorek J., Pawlak D., Porada M., Węgliński K., *Stop mowie nienawiści. Raport*, [online] 2015, dostępny w Internecie: www.grafika.swps.pl/media/raport-stop-mowie-nienawi%C5%9Bci-2015.pdf [dostęp: 15 marca 2016].
- Juza M., *Hejterstwo w komunikacji internetowej: charakterystyka zjawiska, przyczyny i sposoby przeciwdziałania*, „Profilaktyka społeczna i resocjalizacja”, nr 25, s. 27–50 [online] 2015, dostępny w Internecie: hejterstwo_w_komunikacji_internetowej.pdf [dostęp: 15 marca 2016].
- Kopytowska M., Grabowski Ł., *European security under threat: mediating the crisis and constructing the Other*, w: *National Identity and Europe in Times of Crisis Subtitle: Doing and Undoing Europe*, ed. by C. Karner, M. Kopytowska, Bingley 2017.
- Kopytowska M., Grabowski Ł., Woźniak J., *Mobilizing against the Other: cyberhate, refugee crisis and proximization*, w: *Contemporary Discourses of Hate and Radicalism across Space and Genres*, ed. by M. Kopytowska, Amsterdam 2017.
- Kowalik S., *Uśpione społeczeństwo. Szkice z psychologii globalizacji*, Warszawa 2015.
- Kowalski S., Tulli M., *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*, Warszawa 2003.
- Kozielecki J., *Transgresja i kultura*, Warszawa 2002.

- Kusio U., *Dialog w komunikacji międzykulturowej. Ideale a rzeczywistość*, Lublin 2011.
- Kwiecień A., *Poradnik obywatela. Co możemy zrobić, gdy zetknijemy się z mową nienawiści?*, Otwarta Rzeczpospolita — Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii [online] 2011, dostępny w Internecie: www.otwarta.org/wp-content/uploads/2011/11/Zeszyt5-Raport-2010-Poradnik-Obywatela.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Leets L., Giles H., *Words as Weapons — When Do They Wound? Investigations of Harmful Speech*, „Human Communication Research” 1997, vol. 24, no 2.
- Majka-Rostek D., *Mniejszość kulturowa w warunkach pluralizacji. Socjologiczna analiza homoseksualistów polskich*, Wrocław 2002.
- Majka-Rostek D., *Komunikacja wewnątrz-kulturowa a procesy społecznej pluralizacji*, w: *Komunikacja społeczna a wyzwania współczesności*, pod red. D. Majki-Rostek, Warszawa 2010.
- Mullen B., Smyth J.M., *Immigrant Suicide Rates as a Function of Ethnophobias: Hate Speech Predicts Death*, „Psychosomatic Medicine” 2004, no 66 (3).
- Nelson T.D., *Psychologia uprzedzeń*, przeł. A. Nowak, Gdańsk 2003.
- Nijakowski L.M., *Mowa nienawiści w świetle teorii dyskursu*, w: *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, pod red. A. Horolets, Toruń 2008.
- Nikitorowicz J., *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, Gdańsk 2005.
- NSP 2011, *Narodowy Spis Powszechny*, Główny Urząd Statystyczny, 2011, [online] dostępny w Internecie: <http://stat.gov.pl/spisy-powszechnie/nsp-2011/> [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Paczesny J., *O niektórych problemach związanych z dyskursem antyrasistowskim. Na przykładzie sporu o oświadczenie sejmowe posła Górskiego*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” [online] 2011, t. 7, nr 3, dostępny w Internecie: http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume17/PSJ_7_3_Paczesny.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Polityka Migracyjna Polski — stan obecny i postulowane działania*, 31.07.2012, [online], dostępny w Internecie: <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/dokument-polityka-migracyjna-polski-stan-obecny-i-postulowane-dzialania.html> [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Polska Polityka Integracji Cudzoziemców — założenia i wytyczne*, 25.09.2013, [online], dostępny w Internecie: <http://migrant.lublin.pl/s/articles/a/24556410/0/> [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, [online], dostępny w Internecie: www.un.org.pl/prawa_czlowieka/dok_powszechna_deklaracja.php [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Rekomendacja nr R 97 (20) Komitetu Ministrów Rady Europy*, Rada Europy, [online], dostępny w Internecie: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_POL.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Sapir E., *The status of linguistics as a science*, w: *Selected writings of E. Sapir in language, culture, and personality*, ed. by D. Mandelbaum, Berkeley 1949.
- Společna Percepceja Przemocy Werbalnej i Mowy Nienawiści. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej [online] 2007, dostępny w Internecie: http://www.mowanienawisci.info/wp-content/uploads/2014/04/K_074_07.pdf [dostęp: 28 czerwca 2016].

- Stefaniak A., Witkowska M., *Społeczne kontakty Polaków, czyli czy znamy ludzi innych niż my sami i czy chcemy ich poznawać?*, w: *Uprzedzenia w Polsce*, pod red. A. Stefaniak, M. Bilewicz i M. Winiewskiego, Warszawa 2015.
- Szymczak E., *Hejting jako przykład współczesnego zagrożenia w przestrzeni społecznej*, „Studia Edukacyjne” 2015, nr 37, [online], dostępny w Internecie: www.repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/14438/1/SE_37_2015_Szymczak.pdf [dostęp: 15 marca 2016].
- Tischner J., *Myślenie według wartości*, Kraków 2002.
- Tomaszewski J., *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985.
- Włodarczyk J., *Zagrożenia związane z korzystaniem z Internetu przez młodzież. Wyniki badania EU NET ADB*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2013, nr 12(1), [online], dostępny w Internecie w formie pdf, [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Włodarczyk J., *Mowa nienawiści w Internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2014, nr 13(2), [online], dostępny w Internecie w formie pdf, [dostęp: 28 czerwca 2016].
- Ząbek M., Łodziński S., *Uchodźcy w Polsce. Próba spojrzenia antropologicznego*, Warszawa 2008.

Julita Woźniak, Monika Kopytowska

How does a Pole perceive the Other? The impact of hate speech targeted at culturally different people on the social perception of Others

(summary)

The article explores the problem of hate speech targeted at various minority groups in Poland, along with the motivations behind it and the implications it has for the social perception of the Other. Adopting a sociological perspective on intercultural relations in the globalized world and mediatized public sphere, and examining Poland's national and ethnic composition over the centuries, the authors identify the causes of hostility towards culturally different groups. They also discuss the role of the Internet in facilitating the spread of hateful and radical messages, in particular those exploiting religious, ethnic and cultural differences, as well as definitions and legal provisions concerning hate speech and its particular instances in the Polish context. Some of the findings presented here are based on the analyses conducted within the European project C.O.N.T.A.C.T. exploring various aspects of hate speech and hate crime in ten EU countries.

Keywords: the Other, stereotypes, prejudice, hate speech, minorities

Słowa kluczowe: Inny, stereotypy, uprzedzenia, mowa nienawiści, mniejszości